

Το τέλος του βασιλείου της ανάγκης

Η εποχή της αφθονίας: μια ιστορία του 20ού αιώνα

Από τον ΜΙΧΑΗΛ Σ. ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ

J. Bradford DeLong, Στον δρόμο προς την Ουτοπία. Η οικονομική ιστορία του 20ού αιώνα, μτφρ. Κωστής Πανσέληνος, Μεταίχμιο, Αθήνα 2023, σελ. 615

Αυτό δεν είναι ένα εγχειρίδιο οικονομικής ιστορίας. Όχι, δεν αντιγράφω τον σουρεαλιστή Βέλγο ζωγράφο Μαγκρίτ. Κυριολεκτώ. Πρόκειται για ένα βιβλίο πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας από οικονομική σκοπιά. Ο Καθηγητής Οικονομικών στο Μπέρκλεϊ Τζ. Μπράντφορντ ΝτεΛόνγκ αφηγείται την εξέλιξη της παγκόσμιας ιστορίας σε αυτόν που ονομάζει «Μακρύ εικοστό αιώνα», ο οποίος κατά τη γνώμη του ξεκινά το 1870 και τελειώνει το 2010. Ποια είναι η «ουτοπία» προς την οποία πορεύθηκε ο κόσμος αυτά τα 140 χρόνια; Ήταν η πορεία προς την αφθονία και την υλική ευμάρεια. Το λένε οι στατιστικές: «Λιγότερο από το 9% του παγκόσμιου πληθυσμού ζει κοντά ή κάτω από το όριο των 2 δολ. την ημέρα, ... σε αντίθεση με το 70% το 1870» (σ. 19). Το λέει όμως και η πραγματικότητα: παράγουμε περισσότερα τρόφιμα, ρούχα, σπίτια και προσωπικά αντικείμενα, ώστε να περισσεύουν. Προφανώς ο πλανήτης μας έχει τεράστιο θέμα με τις μεγάλες ανισότητες που όπως αποδείχθηκε διευρύνονται τις τελευταίες δεκαετίες.¹ Θέμα παραγωγής υλικών αγαθών όμως πλέον δεν έχουμε. Αυτή η πραγματικότητα φάνταζε μακρινή όταν έγραφε ο Μαρξ, όχι μόνο για τη σοσιαλιστική σκέψη που τη θεωρούσε πραγματοποιήσιμη σε μια άλλη κοινωνία του μέλλοντος, αλλά και όταν ο Κέννεντυ την οραματιζόταν σαν μια ευχή για τα εγγόνια του το 1930.

Γιατί όμως το 1870 αποτελεί ορόσημο; Ο ΝτεΛόνγκ θεωρεί ότι «το 1870, η ανθρωπότητα πέρασε από μια θεμελιώδη μεταμόρφωση. Με τον ερχομό του βιομηχανικού εργαστηρίου έρευνας, της σύγχρονης [γραφειοκρατικής] εταιρείας και των πάμφθηνων μεταφορών από ξηρά και θάλασσα, αλλά και των επικοινωνιών...» (σ. 557). Ωστόσο, η πλειονότητα των ερευνητών θεωρεί τα έτη 1873-1896 ως την περίοδο μιας μακράς και πρωτοφανούς σε διάρκεια διεθνούς οικονομικής ύφεσης (Long Depression) που συμπίπτει με την καθοδική φάση του δεύτερου μακρού κύματος Κοντράτιεφ.² Ο συγγραφέας αναγνωρίζει ότι αυτά τα χρόνια της Μακράς Ύφεσης συνοδεύθηκαν από δυο κρίσεις (1873 και 1884) που είχαν και συνέχεια το 1901 και το

1907 ακολουθώντας τη λογική των κλασικών επταετών κύκλων. Παρ' όλα αυτά χαρακτηρίζει την περίοδο 1870-1914 ως ένα «οικονομικό Ελ Ντοράντο» (σ. 459), επειδή αποτελεί τη φάση της «Δεύτερης Βιομηχανικής Επανάστασης». Όντως είναι η εποχή του αυτοκινήτου και του πετρελαίου, του ηλεκτρισμού, του τηλεγράφου και του τηλεφώνου, αλλά και της μαζικής παρουσίας του συνδικαλισμού και της μεσαίας τάξης. Συνολικά, οι εκβιομηχανισμένες οικονομίες πετυχαίνουν ανάπτυξη 2,5% κατά μέσο όρο.³

Ο ΝτεΛόνγκ αντιπαράθετεί ρητά το δικό του αφήγημα σε αυτό του πολυδιαβασμένου και στη χώρα μας, Βρετανού μαρξιστή ιστορικού Έρικ Χόμπσμπουμ⁴ που μιλούσε για τον «σύντομο εικοστό αιώνα» από την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου το 1914 μέχρι την διάλυση της ΕΣΣΔ το 1991. Εκείνος πήρε ως ορόσημα δύο κοσμοϊστορικά γεγονότα, από την αρχή του τέλους των αυτοκρατοριών και «τη διάλυση του [Δυτικού] πολιτισμού» μέχρι το τέλος της «Οκτωβριανής Επανάστασης». Αν λοιπόν στο αφήγημα του Χόμπσμπουμ τα όρια ήταν ιδεολογικά καθορισμένα, στο αφήγημα του ΝτεΛόνγκ προέχουν οι οικονομικές εξελίξεις. Από τις αλλαγές στον τρόπο παραγωγής με τη λεγόμενη «Δεύτερη Βιομηχανική Επανάσταση» μέχρι τις μεταβολές που φέρνει στον 21ο αιώνα το τέλος της αμερικανικής οικονομικής ηγεμονίας ως συνέπεια της παγκόσμιας κρίσης του 2007-09, που ξεκίνησε λόγω της απορρύθμισης του χρηματοπιστωτικού συστήματος των ΗΠΑ και των λαθών νομισματικής διαχείρισης που ακολούθησαν (σ. 539-41).

Η κεντρική ιδέα του αφηγήματος του ΝτεΛόνγκ διαρθρώνεται γύρω από πέντε εξελισσόμενες στον 20ό αιώνα διαδικασίες (σ. 33): *πρώτον*, η οικονομία ήταν η κινητήρια δύναμη των αλλαγών. *Δεύτερον*, η παγκοσμιοποίηση διευρύνονταν συνεχώς επηρεάζοντας καθοριστικά ολόένα και περισσότερες περιοχές του πλανήτη. Όπως εξηγεί στο πρώτο κεφάλαιο, ήδη το 1870 οι μεταφορές και οι επικοινωνίες είχαν παγκοσμιοποιηθεί, «μπορούσε κανείς να επικοινωνήσει από το Λονδίνο στη Βομβάη με την ταχύτητα του φωτός» (σ. 46). *Τρίτον*, η εκρηκτική τεχνολογική πρόοδος που συμπαρέσυρε εκτός από την παραγωγικότητα της εργασίας και το εκπαιδευτικό σύστημα (βλ. Πολυτεχνεία και τεχνική εκπαίδευση). «Δεν ήταν μόνον οι εφευρέσεις, αλλά η συστηματική εφεύρεση του πώς να εφευρίσκει κανείς, δεν ήταν μόνον οι ξεχωρι-

στές οργανώσεις μεγάλης κλίμακας, αλλά η οργάνωση του τρόπου οργάνωσης» (σ. 72). *Τέταρτον*, ο ρόλος των κυβερνήσεων μεταβλήθηκε και άλλαξε κατεύθυνση πολλές φορές. Ο ΝτεΛόνγκ χρησιμοποιεί σε όλο το βιβλίο το δίπολο αγορά / κράτος με αναφορά σε δύο εμβληματικούς συγγραφείς, από τη μια τον φιλελεύθερο υμνητή της αγοράς Χάγιεκ, και από την άλλη τον υπερασπιστή των κοινωνικών δικαιωμάτων Καρλ Πολάνυι. Ο λόγος που επιλέγεται ο Ούγγρος ιστορικός αντί γνωστότερων θεωρητικών της κρατικής παρέμβασης, όπως π.χ. ο Κέννεντυ, ήταν γιατί υπογράμμιζε την ανάγκη κοινωνικού ελέγχου των συντελεστών παραγωγής (εργασία, γη, κεφάλαιο) αντί της πλήρους υποταγής τους στις δυνάμεις της αγοράς (σ. 105). Κι έπειτα γιατί ταιριάζει καλύτερα στο αφήγημα του ΝτεΛόνγκ για το τι συνέβη μεταπολεμικά στα «τριάντα ένδοξα χρόνια της σοσιαλδημοκρατίας». Δεν ήταν απλά η επιλογή μιας «μικτής οικονομίας», αλλά ένας «γάμος» της αποτελεσματικότητας της αγοράς με την ταχύτερη ποτέ δυνατή προώθηση του κράτους πρόνοιας που εξασφάλιζε κοινωνικά και ασφαλιστικά δικαιώματα για όλους, στον πλούσιο Βορρά τουλάχιστον (σ. 442).

Η πέμπτη και τελευταία διαδικασία που αναλύεται στο βιβλίο είναι η εξέλιξη της τυραννίας τον 20ό αιώνα. Κομμουνισμός, Φασισμός και Ναζισμός διατρέχουν πολλές δεκαετίες της περιόδου αυτής στον Βορρά και κατόπιν διαδίδονται στον Νότο, από την Κίνα του Μάο, στη Βόρεια Κορέα των Σουνγκ, στην Καμπότζη του Πολ Ποτ, μέχρι στις Αφρικανικές και Λατινοαμερικανικές δικτατορίες. Και αν ορισμένοι στον Βορρά επέλεξαν τυραννικά καθεστώτα για να λύσουν τα οικονομικά τους προβλήματα, γιατί στον Νότο δεν προχώρησαν οι δημοκρατικές λύσεις; Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα κεφάλαια του βιβλίου είναι αυτό που διηγείται τις δυσκολίες της ανάπτυξης στον παγκόσμιο Νότο. Γιατί άργησε η μεταφορά τεχνολογίας στην Ασία και την Αφρική; Γιατί κάποιες περιοχές της Ασίας αναπτύχθηκαν ταχύτατα (Ιαπωνία, Ν. Κορέα), ενώ οι υπόλοιπες έμειναν πίσω; Γιατί ενώ αναπτύχθηκε ραγδαία η Αργεντινή πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στη συνέχεια κατέρρευσε; Γιατί η Αφρική έμεινε απελπιστικά πίσω μετά την απο-αποικιοποίηση; Τι συνέβη στο πλούσιο Ιράν; Πώς απογειώθηκε η ανάπτυξη στην

Κίνα; Ο ΝτεΛόνγκ θέτει σωστά ερωτήματα, αν και δυσκολεύεται να δώσει συνεκτικές απαντήσεις, όπως π.χ. ο Αμερικανός οικονομολόγος Ντάγκλας Νορθ⁵ (1981) ή ο Ελβετός ιστορικός Πωλ Μπερόκ⁶ (1997). Ο Έλληνας αναγνώστης ωστόσο έχει πολλά να κερδίσει από τη μελέτη του παγκόσμιου Νότου και την αφθονη σχετική βιβλιογραφία.⁷

Συμπερασματικά, πρόκειται για ένα (μεγάλο σε μέγεθος) βιβλίο με άποψη και όχι για μια καταγραφή των οικονομικών εξελίξεων της περιόδου. Γι' αυτό και απουσιάζουν παντελώς οι πίνακες και τα διαγράμματα, παρά την πληθώρα στατιστικών στοιχείων. Σε μια προσέγγιση που θέλει να αφηγηθεί τι έγινε σε όλον τον κόσμο σε 140 χρόνια, προέχει η ανάδειξη του νήματος της Ιστορίας: το «μονοπάτι προς την υλική αφθονία έγινε προσβάσιμο» μετά το 1870, χάρη στον συνδυασμό των δυνάμεων της αγοράς και τη διεύρυνση του δημοκρατικού ελέγχου της. Ορθά συμπεραίνει στο τέλος ο συγγραφέας ότι «ο υλικός πλούτος ... είναι ένα βασικό προαπαιτούμενο, αλλά δεν αρκεί από μόνος του» (σ. 567). Τα παγκόσμια προβλήματα, όπως η υπερθέρμανση του πλανήτη και οι πανδημίες, αποκαλύπτουν πόσο επίμονες είναι οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες και πόσο απέχουμε πραγματικά από την επίτευξη της πραγματικής ουτοπίας, της ευημερίας για όλους παγκόσμια. ▲

1 Thomas Piketty, *Το Κεφάλαιο τον 21ο αιώνα*, Πόλις, Αθήνα 2014.

2 Βλ. W. Arthur Lewis, *Growth and Fluctuations, 1870-1913*, Allen and Unwin, Λονδίνο 1978.

3 M. Graff, A.G. Kenwood, A.L. Loughheed, *Growth of the International Economy, 1820-2015*, Routledge, Λονδίνο 2014 [2013], σ. 34.

4 Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων*, Θεμέλιο, Αθήνα 2003.

5 Douglass C. North, *Θεσμοί και μεταβολές στην οικονομική ιστορία*, Κριτική, Αθήνα 2000. (*Structure and Change in Economic History*, W. W. Norton, 1981).

6 Paul Bairoch, *Victoires et déboires. Histoire économique et sociale du monde du XVIe s. à nos jours*, 3 vols, Gallimard, Παρίσι 1997.

7 Βλ. ενδεικτικά: Ivan T. Berend, *Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20ού αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα 2009. S. Bowles, R. Edwards και F. Roosevelt, *Κατανοώντας τον Καπιταλισμό*, Gutenberg, Αθήνα 2014.